

כתב־יד בן בויאעא לתורה

עדות על המסורת הטברנית לפני שנתייצבה

רבקה ירקוני

באוצרותיה של ספריית סלטיקוב-שצ'דרין שבלנינגרד גנוז כתב־יד עתיק של תורה¹ בניקוד, טעמים ומסורה טברניים, מעשה ידיהם של הסופר שלמה בן בויאעא והמנקד אפרים בן בויאעא. כתב־יד זה הוא אחד מכתבי היד הטברניים הקדומים ביותר הידועים כיום המכילים את התורה כולה. על פי העדות המצויה בקולופון של המנקד שבסופו,² שלמה מלאכת כתב־היד בשנת אלף מאתיים ארבעים ואחת למניין השטרות, היא שנת 930 למניין האומות. תקופה זו הריהי, כמקובל, תקופתם של ה'מלמדים' בעלי היוקרה אהרן בן אשר ודוד בן נפתלי, שחיו ופעלו במחצית הראשונה של המאה העשירית.³ הקולופון של כתב־יד חלב (הוא כתר ארם-צובא)⁴ לימדנו, ששלמה בן בויאעא, סופר כתב היד שלנו, הוא האיש שכתב גם את כתב־יד חלב.⁵ לפי אותו קולופון היה אהרן בן אשר עצמו ה'מלמד' שניקד, הטעים ומסר את כתב־היד.⁶ בהערת מסורה גדולה בכתב־היד שלנו מציין אפרים בן בויאעא (מנקד כתב־היד וזה שהטעימו ואף מסרו) שבן אשר ובן נפתלי חלוקים היו זה על זה במספר פרטים בתורה.⁷ שמותיהם של השניים נזכרים באותה הערת מסורה מספר פעמים, בראשה: 'חלקות בין בן נפתלי ובין בן אשר בתורה' ובתוכה, כגון: 'בן נפתלי אל הארץ אשר נשבעתי בן אשר אשר נשבעתי' – ואין הם

1. וסימונו: מס' 17 באסופה השנייה של פירקוביץ (לשעבר: צ'ופוט-קלעה 36 ט).
2. מובא אצל P. Kahle, *Masoreten des Westens*, I, Stuttgart 1927, p. 58 וכן ב'דקדוקי הטעמים', במהדורת בער ושטראק, לייפציג 1879, עמ' לו. וראה לאחרונה גם נ' אלוני, 'רמב"ם בן אשר ובן בויאעא משמשים בכתר ארם צובא', תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 356-357 (להלן: אלוני).
3. ראה י' ייבין, הערך 'מסורה', אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 153-154 (להלן: ייבין, מסורה).
4. ראה מ' גושן-גוטשטיין, 'האותנטיות של כתר חלב', מחקרים בכתר ארם צובא, ירושלים תש"ך, עמ' יד, וכן י' בן-צבי, "כתר התורה" של בן אשר, שם, עמ' א"ט.
5. ראה העתקת הקולופון אצל בן-צבי, שם, עמ' ח. קולופון זה אבד עם אבדן כל סופו של כתב היד, ראה במאמרו של גושן – גוטשטיין, שם, עמ' יד. אלוני מפקפק במהימנותו ומבכר לכנותו 'כתב הקדשה', כיוון שנתחבר לאחר מותו של אהרן בן אשר, ראה שם, עמ' 351, 358, וראה גם א' דותן, דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 15 (להלן: דותן, דקה"ט).
6. אמנם אין הכול מודים בכך, ראה א' דותן, 'האמנם ננקד כתר חלב בידי אהרן בן אשר', תרביץ, לד (תשכ"ה), עמ' 136-155, וכן אלוני, עמ' 358.
7. ההערה במלואה מובאת להלן. דיון מפורט בה ובמה שעולה ממנה ראה בעבודתי: 'כתב יד בן בויאעא – שיטתו ומונחיו', עבודת גמר לקראת התואר מלמ"ר באוניברסיטת ת"א, תשל"ג, עמ' 220-223 (להלן: עבודתי).

מלווים בכרכה מברכות המתים. מסתבר שהשניים היו עוד בין החיים בתקופה שכתב־יד בן בויאעא ננקד ונמסר.

על־פי דרכיהם של אהרן בן אשר ודוד בן נפתלי במסירת המקרא ועל־פי הכרעותיהם של 'מלמדים' אלה נקבעו בתקופה מאוחרת יותר אסכולות במסורת הטברנית. כתב־יד בן בויאעא נכתב אפוא לפני שנקבעו אסכולות אלו סופית ולפני שגברה ידה של אחת מהן.⁸ ראוי אפוא כתב־היד, שתיבדק דרך מסירתו לקביעת מקומו במרחב המסורת הטברנית או לקביעת זיקתו לאחת מדרכי המסירה הידועות לנו.⁹

את הבדיקה ערכתי על ידי השוואת המצוי בכתב־היד למקורות משלושה סוגים: (א) רשימות 'חילופים' המציגות את גרסותיהם של בעלי המסורה. הכוונה היא בעיקר ל'ספר החלופים' למישאל בן עוזיאל¹⁰ המפרט את המתלוקות, שנחלקו בהן בן אשר ובן נפתלי, כמו גם את ה'הסכמות', שהסכימו עליהן, בניגוד לדעותיהם של אחרים כמסתבר.¹¹ (ב) 'ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר' (להלן: דקה"ט)¹² המציג מקצת מדרכיו של 'המלמד הגדול' במסירת המקרא וכן גם דרכי אחרים השונות מדרכיו. (ג) כתב־יד של מקרא, שדרך מסירתם ידועה. כתב־יד כזה נחשב כתב־יד חלב (להלן: כ"ח), שהכיל לפי עדות החוקרים קולופון, ובו נאמר, שאהרן בן אשר עצמו הוא שמסרו, ואם כן הוא, הריהו המקור להכרת דרכו של אהרן בן אשר.¹³ דומה לו כתב־יד לנינגרד (B19 a, להלן: כ"ל), שיצא מתחת ידי שמואל בן יעקב, ונאמר עליו – ככתוב באחד הקולופונים – כי ננקד ונמסר 'מן הספרים המוגהים המבוארי' אשר עשה המלמד אהרן בן משה בן אשר' (אמנם כבר הוכח, שבמקרים רבים 'הותאם' המצוי בו לשיטת בן אשר, ולא היה כך מלכתחילה).¹⁴

8. ראה א' דותן, הערך *Masorah*, אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 16, (להלן: דותן, מסורה), עמ' 1472-1473.

9. תיאור קצר ותמציתי של כתב־היד ראה אצל י' ייבין, כתר ארם צובא ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 366-367.

10. הוא כתאב אלכלף אלדי בין אלמעלמין בן אשר ובן נפתלי, כפי שהתפרסם על ידי א' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה. (להלן: ספר החלופים). מכל רשימות החילופים בין בן אשר לבין בן נפתלי, המצויות כיום בכתבי יד ובמקראות הגדולות, נוסחו של מישאל בן עוזיאל (להלן: מב"ע) הוא המקור הקדום ביותר הידוע לנו. נראה שגם בו נפלו שיבושים (ראה ח' ילון, 'פרשת שלח לך', קרית ספר, ל [תשט"ו], עמ' 174, הערה 5, וכן עמ' 177, וכן דותן, דקה"ט, עמ' 269-271). עם זאת מן ההכרח לנצל את המצוי בו בכל בדיקה לקביעת דרך מסירתו של טקסט מקראי.

11. ראה ייבין, מסורה, עמ' 151-153, וכן דותן, מסורה, עמ' 1471-1473.

12. מהדורת א' דותן, ירושלים תשכ"ז.

13. ראה אלונגי, עמ' 349. למרות ספקותיו, אם אמנם היה בן אשר עצמו המנקד והמסרן של כ"ח, מטעים דותן (דקה"ט, א, עמ' 37) כי ייתכן שכ"ח הוא הקרוב ביותר לדרכו של ב"א במסירת המקרא מכל כתב־יד אחר שבידינו.

14. ר' ילון, שם (לעיל, הערה 10), עמ' 177, 179, 180; F. Perez-Castro, *Sefarad*, (1955), pp. 3-30 י' ייבין, (1960), *Textus*, I, עמ' 191, וכן: F. Dias-Esteban, *Textus*, VI (1968), pp. 62-74.

בחרתי להציג כאן במפורט את התמונה שעלתה מן ההשוואה לרשימות ה'חילופים'.
ואולם מאחר שברשימות אלה נכללו אך פרטים, שנחלקו עליהם שני ה'מלמדים', שהיו
קרובים זה לזה בדרך מסירתם, מן הראוי להקדים ולאמר משהו על עקרונות מסירתו של
כתב-היד בהשוואה למקורות האחרים שנבדקו.

וייאמר מיד: בחינת כתב-היד והשוואת המצוי בו לזולתו העלו, שכתב-היד נמסר
במסורת הטברנית המקובלת,¹⁵ ושכללה קרובה דרך מסירתו ביותר לדרך מסירתם של
כתב-היד שנזכרו לעיל. זאת הן בניקודו והן בהטעמתו. על הרקע הזה יוצא מן הכלל
ובולט בזרותו הוא ניקודו של השם 'יששכר', שכתב-היד מנוקד הוא תמיד¹⁶ 'יששכר',
בש"י ובש"ן, גרסה שהיתה מקובלת, אליבא דמישאל בן עוזיאל, על בן נפתלי.¹⁷ בכ"ח
ובכ"ל נמצא בכל המקרים כצפוי: 'יששכר', היא גרסתו של בן-אשר.

עוד ראוי לציון דרכו של אפרים בן בויאעא בסימון השווא הנע, רוצה לומר – מידת
השימוש בחטפים לציון נעותו של שווא מצעי יחיד בעיצורים לא גרוניים.¹⁸ אפרים בן
בויאעא איננו מרבה בסימון חטף במקום שווא פשוט במקרים כאלה, אף שאיננו נמנע ממנו
(הש' וְיִכְנָנָה, דב' לב, ו; סְכָכִים, שמ' כה, נ; לז, ט; הַמְאָרְרִים, במ' ה, יט; ה, כד⁽²⁾; וּמְדָדוּ, דב'
כא, ב; אבל וַיִּמְרְרוּ, שמ' א, יד; צָלְלוּ, שמ' טו, י; תַתְגַּדְדוּ, דב' יד, א; בְּעַנְנֵי, בר' ט, יד).
סימון חטף פתח לציון נעותו של שווא מצעי יחיד היה מדרכו של רב פנחס, שנשתנתה
מדרכו של בן אשר בפרט זה.¹⁹ בן אשר נהג לסמן זאת באמצעות געיה. המצוי בכתב-היד
איננו מתאים בכול לא לדרכו של זה ולא לדרכו של זה, ודומה הוא בפרט זה למצוי בכ"ל
ולא למצוי בכ"ח, המרבה ביותר בסימן חטפים כאלה.

בתחום סימון הגעיות בולט בכתב-היד שלנו מיעוטן של געיות גדולות, הן הגעיות
שבהברה פתוחה²⁰, כגון הָאָדָם, הַיְתָה, בתיבות מוטעמות (להבדיל מתיבות מוקפות).
בתכונה זו קרוב כתב-היד יותר לכ"ח משהוא קרוב לכ"ל. כידוע נותרו מן התורה
שבכ"ח דף אחד מספר בראשית (כו, לז – כז, ל) ומספר דפים מסופו של ספר דברים
(כח, יח – לד, י). השוואה בין כתב-היד שלנו (להלן: כה"י) לכ"ח ולכ"ל בקטע מספר

15. ולא ב'מסורת הטברנית שאינה מקובלת', המכונה גם 'ארץ-ישראלית טברנית', זו שנתגלתה
בכתב-יד של מקרא כגון כתב-יד רויכליניאנוס. (על מסורת זו והשמות שהוצעו לה ראה דותן,
מסורה, 1462 ואילך.)

16. ניתן לבדוק בכתב היד אך ט"ו מ"ח המקרים, שהשם נקרה בהם בתורה. לא ניתן לבדוק את
השם בבמ' יג, ובדב' לג, יח מחמת חסר. בדב' כז, יב מצוי השם רק בחלקו, והמצוי מתאים
לצורות האחרות בכה"י.

17. ספר החילופים, עמ' ג. על הגורסים את הגרסאות השונות בניקוד השם 'יששכר' יש גם דעות
אחרות, והן מפורשות בכתב-יד קדומים (ראה בעבודתי, עמ' 202, הערה 3).

18. על הבעיה ועל דרכיהם של מסרנים שונים בעניין זה ראה דותן, דקה"ט, א, עמ' 35-37; ב, עמ'
269-271.

19. ראה דותן, דקה"ט, א, עמ' 139 (שער כ'); ב, עמ' 256-260 (ניתוח השער).

20. הן המכונות בתקופה מאוחרת יותר 'מתגים', ראה דותן, מסורה, עמ' 1450, 1451.

בראשית העלטה, שבשניהם נמצאו בקטע זה בסך הכל 16 תיבות, שגעיה מסומנת בהן וניתנו לבדיקה בכה"י (לא ניתן להשוות את כל המצוי בקטע לכה"י מחמת פגמים, שפגעו בחלק מדפיו). וזו תמונת התפרשותן של הגעיות המסומנות בשלושת כתבי-היד:

כה"י	כי"ח	כי"ל	געיות קטנות
7	7	7	
			געיות גדולות
1	4	6	(כולן בתיבות מוטעמות)
8	11	13	סך הכול

בהשוואת המצוי בשלושת כתבי היד בולט הדמיון ביניהם – עד כדי זהות – בסימון הגעיה הקטנה. לא כן בסימון הגעיה הגדולה: בכה"י מסומנת אך געיה אחת כזו לעומת 4 בכי"ח, ו-6 בכי"ל. כלומר יוצא שבכה"י כדי 25% מן המצוי בכי"ח וכדי 18% מן המצוי בכי"ל.

ראוי לציין שבקטע הנדון מצויות 44 תיבות, שניתן לסמן בהן געיות גדולות על-פי כלליהן. הגעיה הגדולה היחידה המסומנת בכה"י באה בתיבת וְאֶכְלָה (בר' כז, כה) – לציון נעותו של השווא המצעי היחיד, כדרכו של בן אשר (העולה מספרו 'דקדוקי הטעמים'), והיא מסומנת – כצפוי – גם בכי"ל וגם בכי"ח.

דומה היא התמונה העולה מהשוואת שלושת כתבי-היד בקטע מספר דברים. סך כל התיבות, שמסומנת בהן געיה באחד משלושת כתבי-היד (וניתנו לבדיקה בכה"י) מגיע ל-163, וזו התפרשותן:

כה"י	כי"ח	כי"ל	געיות קטנות
32	33	33	
			געיות גדולות
39	78	99	
29	34	41	מהן בתיבה מוקפת
10	44	58	מהן בתיבה מוטעמת
71	111	132	סך הכול

בקטע הזה מצויות כ-260 תיבות, שניתן לסמן בהן געיות גדולות על-פי כלליהן. ניתן אפוא לומר על שלושת כתבי-היד הנ"ל, שאין הם מרבים בסימון געיות גדולות. בנטייתם זו נבדלים הם בבירור מכתב יד קדום אחר המצוי בידינו, הוא כתב-יד הנביאים מקהיר, שזיקתו אל שיטת ניקודו של אהרן בן אשר מרופה,²¹ והוא מרבה ביותר בסימון געיות גדולות.²² והנה בקבוצת כתבי-היד, שאינם מרבים לסמן געיות גדולות מתייחד לו כה"י שלנו בכך, שהוא קיצוני ביותר בנטייה זו. בקטע מספר דברים נמצא בו כדי 50%

21. ראה דותן, דקה"ט, א, עמ' 70, בתיאור כתב-יד קהיר (כי"ק).

22. ראה א"ש הרטום, 'כללי המתג בכתב היד של משה בן אשר', ספר הכינוס העולמי למדעי היהדות, קיץ תש"ז, כרך א, עמ' 190-194.

ממספר הגעיות, שסימנן מנקד כ"ח ה'בן אשרי', וכדי 40% ממספרן בכ"ל הדומה לו. ועוד מתייחד לו כה"י בסימון הגעיות הגדולות שבו בהשוואה לשני כתבי-היד הנ"ל, והוא בהעדפה שהעדיף מנקדו לסמן געיות אלו כתיבות מוקפות (29 כנגד 10), בעוד שבכ"ל ובכ"ח ניכרת העדפה בסימון געיות אלו כתיבות מוטעמות דווקא.

תכונה אחרת, שכה"י מתייחד בה בתחום סימון הגעיות, היא הקביעות בסימוןן של געיות כתיבות משורשי הי"ה, חי"ה. בעקביות מסומנת ככה"י געיה עם החירק שלפני פ"א הפועל השוואית כתיבות מן השורשים הללו, כגון יָהִי, תָּחִיָּה, לְחִיּוֹת וכיו"ב. בתכונה זו דומה כה"י לכתב-יד קהיר, שנזכר לעיל כשונה ממנו באופן קיצוני בסימון הגעיות הגדולות, ונבדל מכ"ח ומכ"ל: בהם אין געיה זו מסומנת בדרך כלל. הפיסקה המדברת בגעיות אלו מצויה בקונטרסי המסורה בהקשר אחד עם הגעיות הקטנות (הן הגעיות שבהברה סגורה כתיבות בעלות מבנה מיוחד), ובן אשר, שתיאר את 'מהלכן' של האחרונות בספרו 'דקדוקי הטעמים' (שער טו)²³, לא כלל בחיבורו את הראשונות²⁴. מסתבר אפוא שסימונה העקבי של געיה כתיבות כגון יהיה, יחיה לא היה מדרכו של בן אשר. בסמנו געיה זו בעקביות ככה"י סטה אפרים בן בויאעא בבירור מדרכו של בן אשר בסימון געיה זו. סטייתו זו אינה מקרבת אותו לדרכו של בן נפתלי, כאשר אין אנו מוצאים מחלוקת בין שני המלמדים הללו בפרט זה. ואם כן, יש לומר שבפרט זה נקט מנקד כתב היד שלנו דרך משלו, שהיתה כמסתבר גם דרכם של אחרים, שנטתה מדרכיהם של בן אשר ושל בן נפתלי גם יחד.

ועתה לתמונה שעלתה מהשוואת המצוי בכתב היד למה שהעיר עליו מישאל בן עזויאל (להלן: מב"ע) ב-'ספר החלופים':

בראש הספר ובתוכו²⁵ מביא מב"ע י"ב כללים, הינו, נהגים שיטתיים, שהחזיקו בהם בן אשר ובן נפתלי. בתורה נקרות תיבות המתאימות רק לתשעה מן הכללים המלמדים המלמדים על חילופים בין המלמדים. בכתב-היד ניתן לבדוק 80 תיבות המתאימות למתואר בכללים אלה. השוואתן למה שמסר מב"ע העלתה, שב-36 מהן נקט אפרים בן בויאעא גרסות המתאימות לדרכו של בן אשר וב-44 תיבות גרסות המתאימות לדרכו של בן נפתלי, כלומר 55% כבן נפתלי, 45% כבן אשר.

כבן נפתלי ניקד אפרים בן בויאעא יִשְׁשׁוּכָר (15 פעמים בתורה) – בשי"ן ובשי"ן – ולא יִשְׁשׁוּכָר, כבן אשר. כבן אשר ניקד אפרים בן בויאעא את צירופי מיליות שוואיות במקורן שיו"ד חרוקה אחריהן בשווא וחירק, דהיינו בִּישְׁרָאֵל, לִישְׁרָאֵל וכיו"ב ולא ניקדן בחירק ויו"ד נחה, דהיינו בִּישְׁרָאֵל, לִישְׁרָאֵל וכיו"ב, כדרכו של בן נפתלי (כל המלים שמב"ע הזכירן בכלל זה ונקרות בתורה הן 19 במספר). כבן נפתלי ניקד בן בויאעא בשווא פשוט (ולא בחטף פתח) את עי"ן הפועל רי"ש בצורות כגון אַגְרִשְׁנוּ (3 נקרות בתורה) ואת עי"ן

23. ראה דותן, דקה"ט, א, עמ' 133-134 (שער ט"ו), וכן ב, עמ' 234 ואילך.

24. ראה דותן, דקה"ט, ג, עמ' 301-302 (נספח לשער ט"ו).

25. ספר החלופים, עמ' ג, וכן עמ' יג, כד, לד.

הפועל כ"ף ברוב הצורות כגון **יאכלנו** (ב"2 מתוך 14 תיבות). ואולם בשתי צורות כאלה (האחת **יאכלנו**, במ' יח, יג, והשנייה **תאכלנה**, בר' ג, יז) נמצא בכה"י חטף פתח במקום השווא בכ"ף, היינו **יאכלנו**, **תאכלנה**, כדרכו של בן אשר, אליבא דמב"ע.²⁶ כבן אשר ניקד בן בויאעא את הצירוף **בן נון** בדרך כלל בלא דגש בנו"ן הרישית (כך בתשעה מעשרת צירופי **בן נון** הנקרים בתורה). ואולם במקום אחד (דב' לב, מד) נמצא דגש בנו"ן, דהיינו **בן נון**, כדרכו של בו נפתלי. כבן אשר ריפה בן בויאעא בהתאם לחוק יהו"א את הכ"ף הרישית בכל צירופי **נְיָהי כַּ**, בעוד שבן נפתלי גרס בה דגש במספר מקומות (שלושה מהם בתורה, שניים ניתנו לבדיקה בכה"י). כבן נפתלי סימן אפרים בן בויאעא געיה בתיבה המוקפת ברוב צירופי **שְׁעִיר־עִזִּים** (12 מתוך 14 הצירופים שבתורה). ואולם בשני צירופים כאלה נהג בן בויאעא כבן אשר, ולא סימן געיה בתיבה המוקפת. כבן אשר סימן בן בויאעא געיה בתיבה המוקפת בצירוף **הַשְּׂאִיר־לוֹ** (3 פעמים בתורה). כבן נפתלי נמנע בן בויאעא מסימון שווא – געיה בוי"ו שבתיבת **וְהִיִּתָּה** המוטעמת באזלא וגרש, דהיינו: **וְהִיִּתָּה**, בניגוד לבן אשר, שגרס שם סימון געיה כזו. תוצאת הבדיקה על פי מספר ההיקרויות מצביעה על נטייה בכה"י לדרכו של בן נפתלי, אמנם לא בהפרש גדול. בחינת הנטייה אל דרך זו או דרך זו על פי מספר הכללים מצביעה גם היא על תוצאה דומה: בשלושה כללים מנהג כה"י כמנהג בן אשר, ובשלושה – כמנהג בן נפתלי. בשלושת הכללים הנותרים אין זהות בכה"י אף לא עם אחת מן הדרכים, ואולם ניכרת בו נטייה לאחת מהן. בשניים מן השלושה נוטה כה"י לדרכו של בן נפתלי, ובאחד – לדרכו של בן אשר. זאת אשר לכללים. ואשר לפרטי החילופים:²⁷ על 118 פרטי חילופים בתורה מעיד מב"ע. בכה"י ניתן לבדוק מתוכם 94 בלבד. השוואת גרסות כה"י לעדות מב"ע העלתה, שב-56 מקומות (שהם כ-60%) נקט אפרים בן בויאעא את גרסת בן אשר. ב-33 מקומות (שהם כ-35%) נקוטה בכה"י גרסת בן נפתלי. ב-5 מקומות (כ-5%) מתגלה בכה"י גישה שונה מגישת שני המלמדים גם יחד. מהשוואה זו עולה, שיש בכה"י נטייה לדרכו של בן אשר, עם שהמסרן נוקט לא מעט גם את גרסתיו של בן נפתלי, החלוק עליו, ושלפעמים עדיפות בעיניו גרסות שונות מגרסות השניים, והן, כך מסתבר, גרסותיהם של אחרים.

לכאורה יש בכך סתירה למה שעלה מן ההשוואה לכללים, שהעיד עליהם מב"ע, שתוארה לעיל. בחינת אופיים של פרטי החילופים מסירה סתירה זו. בבחינה זו עולה, שב-83 מתוך 94 חילופים – עניינם בגעיות. 11 מהם עניינם ניקוד או הטעמה. מתוך 11 חילופים אלה נקט אפרים בן בויאעא ב-7 מקומות (שהם כ-65%) את גרסתו של בן נפתלי (או קרובה לה), ורק ב-4 מקומות (שהם כ-35%) העדיף על פניה את גרסתו של בן אשר. אמור מכאן: במחלוקת בענייני ניקוד או הטעמה ניכרת בכה"י נטייה לגרסתו של בן נפתלי.

26. וכבר הוכיח דותן (דקה"ט, ב, עמ' 270-271), שמב"ע נשתבש, כנראה, בפרט זה, ואולם בבדיקה על-פי כללי מב"ע יש לקבל את המפורש בספרו, ולבדוק לפיו.

27. שמב"ע מציגם לאחר הצגת הכללים ובסדר הופעתם במקרא.

במחלוקת שעניינה געיות גוברת הנטייה לדרכו של בן אשר: 52 כבן אשר (63%), 26 כבן נפתלי (32%).

ב-116 מקומות בתורה, כך על פי מב"ע, הסכימו בן אשר ובן נפתלי ביניהם על גרסה מסוימת, כנראה בניגוד לגרסה אחרת, שהיתה נקוטה ביד אחרים.²⁸ מ-116 ההסכמות ניתן לבדוק בכה"י 100. ונמצא שב-76 מקומות נמצאה בכה"י הגרסה המוסכמת על המלמדים השניים. ואולם ב-24 מקומות (שהם כרבע מכלל התיבות) נקט אפרים בן בויאעא גרסה עצמאית השונה מגרסת שני המלמדים, שהיא כאמור, גרסתם של 'אחרים', מן הסתם.

בדיקת אופיים של פרטי ההסכמות העלתה, שב-81 מהן נסבה ההסכמה על סימון געיה או אי סימונה. ב-19 המקומות האחרים היתה ההסכמה בענייני ניקוד או הטעמה. גרסותיו העצמאיות של אפרים בן בויאעא – רובן בתחום סימון הגעיות. רק שלוש מ-24 גרסותיו העצמאיות עניינן איננו בגעיות – וכולן בענייני הטעמה: הקפה בניגוד להעמדה בטעם או להפך, כגון: יַעֲרְפוּ־טָל (דב' לג, כח – בכה"י מקף ואילו בן אשר ובן נפתלי הסכימו על העמדת יַעֲרְפוּ במירכא) – כ-16% מכלל ההסכמות מסוג זה. שאר גרסותיו העצמאיות עניינן בגעיות – סימון בניגוד לדעת המלמדים או להפך – חוסר סימון בניגוד לדעת המלמדים (כ-26% מכלל ההסכמות מן הסוג הזה).

גם בכללי מב"ע נזכרות הסכמות בין בן אשר לבן נפתלי, והן לגבי סימון שווא־געיה בוי"ו שבתיבת זְהִי־תָה המוטעמת בגרשיים או בתלישא קטנה. שש צורות כאלה נקרות בתורה. ב-5 מהן נקוטה בכה"י הגרסה המוסכמת על המלמדים השניים (סימון געיה בתיבה המוטעמת בגרשיים, הימנעות מסימונה בתיבה המוטעמת בתלישא). בצורה אחת נמצא בכה"י גרסה שונה מגרסת ההסכמה.

התמונה המצטיירת מהשוואת המצוי בכה"י לעדותו של מב"ע היא תמונתו של כתב יד 'מעורב': יש בו הרבה מדרכיהם של שני בעלי המסורה המפורסמים, אך אין הוא נאמן בכול אף לאחד מהם, כשהם חולקים זה על זה, ולעתים הוא נוקט דרך עצמאית משלו המנוגדת לדרכי שניהם. במקום שהם מסכימים זה עם זה הוא נוטה בדרך כלל להכרעותיהם (המנוגדות להכרעת אחרים), אך לא מעטים הם המקרים, שהוא מעדיף על פניהן הכרעותיהם של אחרים. כל זאת בהשוואה לעדותו של מב"ע.

והנה נמצאות בכה"י שלנו מספר הערות מסורה המודיעות על חילופי גרסה בניקודן או בהטעמתן של תיבות מסוימות. רוב ההערות באות במסורה הקטנה בצד התיבות השנויות במחלוקת אליבא דאפרים בן בויאעא. ואין בהערות המסורה אלא ציון העובדה, שיש מחלוקת (במונחים: מחלפין, פלגין או פלגותא – בשלמותם או בקיצוריהם), ולרוב גם הפרט השנוי במחלוקת. שמות בעלי המחלוקת אינם מפורשים בהערות אלו. אחת ההערות באה בצד הצירוף נְחִלִי מַיִם (דב' י, ז), וזה לשונה (כצורתה, פרט לסימון מראי המקומות, כמובן).

28. פרטי ההסכמות רשומים לאחר פרטי ה'חילופים' שבכל ספר מספרי המקרא.

נחלי מים
 יערפו טל (דב לג, כח)
 ממערה גבע (שופ' כ, לג)
 תערכו לו (יש' מ, יח)
 פלגין

המשותף לארבעת הצירופים, שנצטרפו כאן לרשימה, הוא שכולם בני שתי מלים, שהשנייה – טעמה בראשה, והיא גורמת לנסיגת הטעם בראשונה. בכולם ההטעמה היא מירכא-סילוק. אין בעל ההערה מציין בה מי הם החולקים, ועל מה נטושה המחלוקת. רשימה דומה לרשימה זו באה בכתב־יד הספרייה הבריטית (Or. 4445; להלן: כ"ב) רשומה לאורך שוליו הימניים של העמוד, שנמצא בו הצירוף **מַעְדָּי מֶלֶךְ** (בר' מט, כ), שהטעמתו כהטעמת הצירופים שברשימתנו, אך לא נכלל בה. שם הוסיף המסרן גם את בעלי המחלוקת: **'מלמד הגדול בן אשר' (מַעְדָּי מֶלֶךְ יַעֲרֹפוּ טַל מִמְעָרָה גִבַּע תַּעֲרֹכוּ לוֹ) וְיֵשׁ אֹמְרִים' (מַעְדָּי־מֶלֶךְ וכו' – במקף ובגעיה בהברת הנסיגה).** הצירוף **נַחְלֵי מַיִם**, שהוא העילה לרשימה שבכה"י שלנו, נוסף ברשימה שבכ"ב הנ"ל באותיות קטנות יותר לאתר פירוט ארבעת הצירופים האחרים מעל למלות **'ויש אומרים'**. אין אפוא קשר ישיר בין הערתנו להערה שבכ"ב, אך בולט לעין הדמיון שביניהן. ראוי לציין, כי על שלושה מן הצירופים שברשימתנו מעיד מב"ע ברשימותיו, כי המלמדים הסכימו עליהם, ואילו הרביעי – זה שבספר שופטים – איננו נזכר ברשימותיו כלל. לגבי גרסת ההסכמה – על שני הצירופים הראשונים שברשימתנו מעיד מב"ע על גרסת מירכא וסילוק כמוסכמת על המלמדים, בעוד שעל הצירוף שבישעיהו הוא מוסר, כי הטעמתו במקף וסילוק (וסתירה ברורה היא לעדות הרשימה שבכ"ב). על הצירוף **נַחְלֵי מַיִם** והטעמתו מספר מב"ע, כי בן אשר נהג להטעימו במקף וסילוק בראשית דרכו, אך שינה דעתו, ונקט במקום זה הטעמת מירכא סילוק.²⁹ בכה"י שונה הטעמתם של שני הצירופים שבתורה זה מזה. בצירוף **נַחְלֵי מַיִם** נראית מירכא ברורה ובולטת ביותר בהברת הנסיגה – היינו כבן אשר (אליבא דכ"ב) או כבן אשר וכן נפתלי (אליבא דמב"ע). מירכא זו ברורה בהרבה מכל מירכא אחרת בכה"י. בין שתי התיבות נראה קו, אך איננו מקף. בצירוף **יַעֲרֹפוּ טַל** אין אפשרות לקרוא את רובה של מלת **יערפו** מחמת כתם שעליה, אבל לימינו של סימן הפתח שביו"ד מסומנת געיה ברורה – היינו כגרסת **'יש אומרים'** (אליבא דכ"ב) או הגורסים גרסה אחרת מגרסתם של בן אשר וכן נפתלי (אליבא דמב"ע).

נשאלת השאלה: מה ידע אפרים בן בויאעא על בעלי המחלוקת וגרסותיהם? ועוד, האם הושפע בבחירת גרסותיו מהכרעות שנפלו אצל בן אשר או אצל זולתו?

29. ספר החלופים, עמ' כא.

תשובה חלקית על כך מספקת לנו הערת מסורה גדולה הרשומה בכה"י, ובה מפורשות תשע תיבות בתורה, שנחלקו בהן בן אשר ובן נפתלי, העילה להערה זו היא תיבת **נשבעתי** (דב' לא, כא) שבאותו דף בכה"י, שעל ניקוד הבי"ת שבה נחלקו שני המלמדים. בן נפתלי גרס בה ניקוד קמץ (הטעמטה היא הטעמת סוף פסוק), בן אשר גרס ניקודה כפתח. לתיבה זו צירף אפרים בן בויאעא עוד שמונה תיבות, שנחלקו בהן שני המלמדים הללו ולגבי כל תיבה אף פירט, מה גרס כל אחד מהם. וזו ההערה כלשונה (החלוקה לשורות והוספת מראי המקום שלי).

חלקות בין בן נפתלי ובין בן אשר בתורה

(1) בן נפתלי אל הארץ אשר נשבעתי	בן אשר אשר נשבעתי (דב' לא, כא)
(2) בן נפ גם הוא יהיה לעם	בן אש [...] (בר' מח, יט)
(3) [...] וליוסף ילד קמ	בו אש וליוסף ילד פת (בר' מא, נ)
(4) בן נפ ואם מן הוא	בן אש ואם מן הוא (וי' כז, ח)
(5) בן נפ כי השערה אניב	בן אש כי השערה (שמ' ט, לא)
(7,6) בן נפת וחצ' [...]	בן אש וחצית והלוי' (במ' לא, כז; דב' כח, יב)
(8) בן נפת בהניח ד' אלהיך לך רפ	בן אשר לך דגש (דב' כה, יט)
(9) בן נפת מהפעל אל	בן אש מהפעל אל (במ' כג, כג)

כל החילופים הנזכרים ברשימה עניינם בניקוד תיבות או הטעמתן. שבעה מתשעת החילופים, שפירט אפרים בן בויאעא ברשימת מסורה גדולה זו, ניתנו לבדיקה בכה"י. בחמישה מהם (1, 4, 6-8) – שהם כ-71% – נמצאו בכה"י גרסותיו של בן נפתלי, בשניים (2, 5) – שהם כ-29% – גרסותיו של בן אשר. מתברר אפוא שבמחלוקות בענייני ניקוד או הטעמה נטה מנקד כה"י במודע לגרסותיו של בן נפתלי.

נטייה זו מתאימה למה שעלה מהשוואת כללי מב"ע ואף מהשוואת פרטי החילופים שבספרו, שעסקו בענייני ניקוד או הטעמה, למה שמצאנו בכה"י.

השוואת פרטי הרשימה שבהערת המסורה הגדולה הנ"ל לרשימותיו של מב"ע העלתה, ששלושה מתשעת החילופים, שרשם בן בויאעא בהערותו (חילופים מס' 6-8) נעדרים מרשימות מב"ע לחלוטין. ששת הפרטים האחרים אמנם נזכרים אצל מב"ע, ואולם שניים מהם (4, 5) נמנים עם ההסכמות, ומב"ע אף מעיר עליהם במפורש, שאין בהם חילוף. ניתן להסביר הבדלים אלה שבין הרשימות בלא להטיל ספק במהימנותו של אף אחד מן המקורות בכך שדברים נשתנו עם הזמן: דעות נשתנו, והבדלים נתבטלו (ראה הערתו המפורשת של מב"ע על שינוי בדעתו של בן אשר לגבי הטעמת הצירוף נחלי מים שנדון לעיל³⁰). אפשר שנותר עוד זכר למחלוקת שנתקיימה בין המלמדים באשר לאותן שתי

30. וכן, למשל, את דברי מב"ע על שינוי בדעתו של בן אשר לגבי מקומה של הגעיה בתיבת יהיה בשמ' כ, ג.

תיבות, שבן בויאעא הזכירן כחילופים ומב"ע הציגן בין ההסכמות, ולכן העיר עליהן מב"ע במפורש, שאין בהן חילוף. שלושת החילופים הנעדרים מרשימות מב"ע – אפשר שנשכחו לחלוטין במקום שישב בו מב"ע. אחד מהם – וְחֲצִיֶּת (במ' לא, כז) – נזכר על ידי רד"ק בספרו מכלול.³¹ והנה עדותו של רד"ק הפוכה למה שהעיד עליו אפרים בן בויאעא. האחרון העיד על הטעמת וְחֲצִיֶּת במלעיל לבן נפתלי ובמלרע לבן אשר (והשווה: וְאֶפְיֶת (ויק' כד, ה), ולפי רד"ק היו הגרסאות הפוכות.

נוכח כל הממצאים הללו ניתן לומר דבר אחד בוודאות: אין בכה"י זהות עם דרכו של אחד המלמדים, ודבר זה היה מודע למנכד כה"י. נראה שכיבד את גרסותיהם של השניים באשר הם היחידים ששם נזכר במפורש כבעלי מחלוקות, ואולם לא היה חסידו של אחד מהם עד כדי קבלת כל דרכיו. מציאותן של גרסאות אחרות מגרסותיהם של שני המלמדים בכה"י שלנו מלמדת על המנכד, שלא הגביל עצמו לדרכם של השניים, כשנשתנתה מדרכם של אחרים.

לסיכום: התמונה שעלתה מבדיקת כתב-יד בן בויאעא לשם קביעת מקומו במרחב המסורת הטברנית לא הורתה על שיוך ברור לאחת האסכולות הידועות לנו במסורה זו. בעיקרו של דבר דומה כה"י בדרך מסירתו לכי"ח ולכי"ל הנחשבים כמשקפים את דרך מסירתו של בן אשר. כן דומה הוא ברוב דרכיו למה שעולה מן הספר 'דקדוקי הטעמים' לאהרן בן אשר כדרכיו של בן אשר במסירת המקרא.³² ואולם אין בו זהות עם כל דרכיו של 'המלמד הגדול'. בפרטי החילופים, שהיו קיימים בין בן אשר לבין בן נפתלי הציג כה"י נטייה דווקא לדרכיו של בן נפתלי במה שנוגע לחילופי ניקוד או הטעמה. בתחום השימוש בגעיות נוטה כה"י לדרכו של בן אשר במחלוקות שבינו לבין בן נפתלי בתחום זה. ואולם גם את גרסותיהם של אחרים – בני הפלוגתא של בן אשר ובן נפתלי גם יחד – נוקט כה"י לעתים. בתחום אחד בולטת סטייתו מדרכם של שני המלמדים והוא בתחום סימון הגעיות בתיבות משורשי הי"ה, חי"ה.

אין זה מן הנמנע, שחלק מן המצוי בכה"י כמות שהוא לפנינו הוא תוצאת שינוי והתאמה מגרסה אחת לגרסה אחרת, שונה מזו שהיתה בו במקורו. פה ושם הבחנתי בכה"י בסימנים מחשידים, ואולם על פי התצלום לא יכולתי לקבוע בוודאות, ששינוי כזה אמנם נעשה בכה"י.

מתוך המצוי בכה"י נתברר, שמוסרו הכיר את בן אשר ואת בן נפתלי באשר למחלוקות שביניהם. נראה שהתייחס בכבוד לגרסותיהם, ואולם הלך לו בדרכו שלו במסירת המקרא בנטלו מהם את שנראה בעיניו, ואף לא משך את ידו גם מדרכי זולתם.

31. מהדורת 'ריטטענבערג, ליק תרכ"ב (ד"צ: ירושלים תשכ"ו), דף ה ע"ב.

32. ראה בעבודתי, עמ' 226-236.